

ԵՐԱԺՇՏԱԳԻԻՏԱԿԱՆ

ԲԻԻԶԱՆԴԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԻՒՆԸ

Ա. ՆՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Հակառակ որ այնքան դարեր մեղմ է կը բաժնեն իր երբեմնի փառքը, և սակայն Բիւզանդիոն իր յիշատակներով ու յիշատակարաններով միշտ կենդանի պիտի մնայ միջին համար. վասնզի հոն է որ դարերու ընթացքին Եւրոպական և Ասիական գանազան ցեղեր եկած են իրարու խառնուելու, զայն ընելով Արեւմտացիներու համար դուռը Արեւելքի, և Արեւելքցիներու համար՝ բանալին Արեւմտաքի: Բիւզանդիոն վերջակէտն է արդարեւ թէ և եղծեալ բայց Ստրիքէն և Պարսկաստանէն խուժող գաղափարներու հոսանքովն պատուաստուած հելլենականութեան մը, որուն վրայ կուգայ իր կնիքը զնելու նաեւ հռոմէական հանճարը: Վերջապէս հակառակ 1050ի եկեղեցական մեծ երկփեղկումին, քրիստոնեայ Բիւզանդիոնը ոչ միայն զուլա կը կանգնի Արեւելքի քրիստոնէութեան, այլ նաեւ չի դադրիր երբեք իր ազդեցութիւնը տարածելու կայսրութեան միւս մայրաքաղաքին, Հռոմի վրայ^(*):

Քաղաքական և աշխարհագրական այս պայմանները Բիւզանդիոնը հարկաւորապէս կ'ընեն կեդրոն մը նախ հելլեն և ապա քրիստոնէական երաժշտութեան: Արդարեւ, ամբողջ դարեր, դասական շրջանի վերջին երաժիշտներու աւանդութիւնը շարունակուեցաւ պահուել Բիւզանդիոնի մէջ, ուր երկար ատեն յունական և արեւելեան նուազարաններ չգաղութեան երբեք հնչեցնելէ իրենց ձայներն անոր պարիսպներէն ներս: Եկեղեցական երաժշտութեան համար անգերազանցելի կը մնայ ան: Բիւզանդա-

կան եկեղեցին կայսրերու հովանաւորութեան ներքեւ կը հասնի այնպիսի բարձրութեան և ճոխութեան որուն պիտի չհասնէր ուրիշ եկեղեցի, նոյնիսկ հռոմէականը: Երաժշտութեան տեսակէտէն աւել այդ հովանաւորութիւնը մեծապէս օգտակար կ'ըլլայ անոր, թէ և միւս կողմէ պատճառ կը դառնայ որպէսզի չափազանցութեանց յանգի աստուածային պաշտամունքը: Dom Cabrol, մեծագոյն ծիսագէտը և կենսագիրը կարտինալ Բիթրայի, պատմական հաւաստի տուեալներու իմաստներն յարադրելով մեզի կուտայ նկարագրական մը, որով կը շանայ ցոյց տալ վանականներու կողմէ մենաստանային լուծութեան մէջ յորինուած այդ երգերուն գործադրութիւնը (exécution): «Մենաստանային լուծութեան մէջ յորինուած այդ երգերը պիտի երգուին ամենազեհաշուք բեմի մը վրայ և ամենաընտիր ունկնդրութեան մը առջեւ, զոր բանաստեղծ մը կրցած ըլլայ երբեք երեւակայել: Կ. Պոլսոյ ժողովուրդը, կայսրը իր մեծութեան բովանդակ փայլովն, չըլնապատուած փռոււոր չբախումբէ մը, իշխաններ, պաշտօնակալներ, պատուակալներ, պալատական տիկիներ հաւաքուած են Ս. Սոփիայի եկեղեցին, աշխարհի մէջ այդ ատենի ամենէն հոյակապ տաճարը, ճոխացած՝ թանկագին մարմարիոններու, մոզայիքներու, արծաթի և ոսկոյ զարմանալի շուայութեամբ մը կը սկսի պաշտամունքը. քահանաներն իրենց հարուստ և ճոխ զարդարանքներովն զգեստաւորուած՝ երկար թափորով մը կ'անցնին և կուգան շարուիլ պատրիարքին — կայսրութեան երկրորդ վեհափառին — գահին շուրջ: Արարողութիւնը կը շարունակուի այս շուրջով և վեհութեամբ որուն ի տես սքանչացած կը մնան Արեւմտաքի բարձրասնները: Կը հասնի այն պահ երբ պիտի երգուի բանաստեղծ վանականին երգը. գասապետը կամ գպրապետը կը համախմբէ երգախումբը և կը պատուատուի զայն վարելու. ամպիոն կը բարձրանայ ընթերցողը, ձեռքն ունենալով մազաղաթեայ գալար մը, որուն վրայ գրուած էր քերթուածը պայծառգունեան գեղեցիկ զարդագիրերով: Ժողովուրդը ուշադիր կը դառնայ, որովհետեւ կը սիրէ այս երգիչները. կրօնական վեհ արարողութիւններն արաւելնուցած են իր հին հաւատքը և դար-

(*) Մինչև Գ. դարու վախճանը յունարէնը լեզուն էր նաեւ լատին ժամապաշտութեան ի. և ը. դարերուն, Հռոմ ունեցաւ յոյն ապաքինորէք Բիւզանդական եկեղեցիէն նորանոր ծիսական և ժամապաշտական փոխառութիւններ ըրին: Տակաւին այսօր նոյնիսկ, Աւաղ-Սուրբաթու առաւօտեան Երեքբերեկին (Սուրբ Աստուած, Սուրբ և Եւզոր, Սուրբ և անմահ, ողորմեա մեզ) յունարէն կ'երգուի: Այս բոլորը յայտարարներ են Բիւզանդական եկեղեցւոյ լատինականին վրայ ունեցած խոր ազդեցութեան:

մանալիորեն տրամադիր կը դարձնեն զինք՝ ունկնդրելու և ըմբռնելու երգեցողին ներքինը ուժը։ Իր սպասուսմին մէջ չի խաբուիր։ Կը սկսի երգեցողութիւնը։ Էնչտեալ և կըլուծուածոր տողեր, տուններ, իրարու կը յաջորդեն քաղցր և անոյշ ոլորակներով (melopée), որոնք ուշադրութիւն յառաջ կը բերեն, առանց զայն ընկուզելու սակայն, և խօսքերուն կուտան անոնց բովանդակ զօրութիւնն ու ցայտնութիւնը (relief)։ Կը թաւալի քերթուածը։ առաջին տունները քանի մը կենդանի բացազանութիւններով կը յայտագրեն այդ օրուան եկեղեցւոյ հանդիսազօր ճոգեւոր տօնին առարկան։ անմիջապէս բանաստեղծութիւնը աւելի կենդանի և ազատ գնացք մը կ'առնէ, խումբը կը պատասխանէ ընթերցողին, զանազան անձնաւորութիւններ կ'երևին տեսարանին վրայ և տրամասութիւնը կ'սղեւորուի։ աւելիկա տաղ մը կամ երգ մը չէ այլևս, այլ թատերախաղ մը։ Հրեշտակներ, մարգարէներ, հին և նոր կտակարաններ ու սուրբերն, Ադամ, Նոյ, զգաստն Յովսէփ, և նոյնիսկ երբեմն սատանաներն կը խօսին փոխիփոխ։ Խորհրդախան (mystère) է ասիկա, զոր միջին դարու լատին հանճարը պիտի վերստեղծէ քանի մը դարեր աւելի յետոյ։ Dom Cabrol, le cardinal Pitra. Paris 1893)։

* * *

Երգագրութիւնը։— Սկիզբէն ի վեր, ինչպէս ամենուրեք նոյնպէս և բիւզանդական եկեղեցւոյ մէջ, օաղմսագրութիւնը էական տարրն էր աստուածային պաշտամունքին, որուն վրայ հետզհետէ աւելցան հին և նոր կտակարաններէն հատուածներ։ Անշուշտ հակառակ 360ի Լատորիկէի ժողովին արգելքին՝ յոյն եկեղեցին ևս պիտի ունենար օմարգկային իմաստութեամբ զրուած օաղմոսներու իր հաւաքածոն, որ ներկայիս քսան և երեք հատորներով կը ներկայանայ մեզի։

Բիւզանդական եկեղեցւոյ մէջ երգագրութեան այս մեծ շարժումին հիմնադիրը կը նկատուի Ս. Նիքիթ (ազգով ասորի և եկեղեցւոյ մեծագոյն հայրերէն մին), որուն գործերուն յունական թարգմանութիւնը ոչ միայն հիմը կը դնէ յոյն երգագրութեան, այլ նաև իր ազգեցորթիւնը կը տարածէ հետագայ դարերու պմենամեծ

երգագիրներուն վրայ իսկ՝ Յիրակի, Նիքիթի գործերը կանոնախն, թերևս իր կինը զանութեան իսկ, թարգմանուած էին յունարէնին, և այս թարգմանութեան էական մասերուն մէջ, միջոց մը խորհուած էր պահելու ասորական երգին տաղաչափութիւնը, որ չափական (métrique) չէր, այլ տետոնիկ (tonique)։ այսինքն սուղ և երկար վանկերու քանակը չէր որ հիմը կը կազմէր անոնց յօրինուածքին, այլ՝ այդ վանկերուն որքանութիւնը և անոնց շեշտեալ կամ անշեշտ յաջորդականութիւնը։

Յոյն երգագրութիւնն առաջին անգամ ուսումնասիրողներէն Léon Allatius գասական յոյներէն Ֆապած չափական ոչ մէկ զրութիւն կը նշմարէ հոն։ Անոր ժամանակակից երկու Յիսուսեաններու — S. Vagnereck և Greiser-ի և կարտինալ Quirini-ի կատարած ուսումնասիրութիւններն յանգած են այն եզրակացութեան թէ յունական եկեղեցւոյ երգերն մեծ մասամբ արձակ (prose) են*)։ Դասական չափերն յոյն երգագրութեան մէջ անտեսելու այս վարկածը աւելի ստուգութիւն զգեցաւ երբ Բիւզանդական երգագրութեամբ զբաղող ամենամեծ միտքը — կարտինալ Բիթրա — ապացուցուց ասորական երգերու չափական զրութեան մեծ մասամբ կիրարկուած լինելը՝ Բիւզանդական երգագրութեան մէջ, Բիթրա, 1863ին, Փիթրապուրկի Տօմինիկեաններու Ս. Կատարինէ վանքին ձեռագիրներէն միոյն մէջ Ս. Կոյսին նուիրուած տաղ մը զանելով, կը տեսնէ որ կարմրագոյն ընթերցանիչներ (points diacritiques) տողերը և քերթուածական տունները համաչափ կերպով կը բաժնենին։ Բիթրա կ'երգականցնէ թէ անոնք զրուած էին հուսամարափանկութեան (isosyllable) և համաեփեսութեան (homotonie)՝ այսինքն վանկերու նոյնքանութեան և շեշտերու նոյն տեղւոյն վրայ հանդիպման սղեւորունքներու հիման վրայ, որ աւելի ասորական մտքին ծնունդն էր քան թէ դասական յոյներունը։ Այս էր ահա յոյն բանաստեղծներու և երգեցողներու կիրարկած տաղաչափական զրութիւնը, զոր առաջին անգամ

(*) Յովան Դամասկոսի վերաբերուած, մենդեղան, Աստուածայայտութեան և Պենտիկոստիկաններուն մէջ միայն կը հանդիպենք դասական յունարէնի չափերուն։

կիրարկած էր Ս. Գրիգոր Նազիանզացի իր հեղինակած երգերուն մէջ:

Այն հեղինակները որոնք գրուած քերթուածի մը եղանակ կը յօրինէին, երգեցող (μελωδός) կը կոչուէին, իսկ անոնք որոնք տրուած եղանակի մը բառեր կը յօրինէին, երգադիր (υμνογράφος) կը կոչուէին: Շատ անգամ կը պատահէր որ նոյն անձը այս կըրկին հանգամանքներով ներկայանար, այդ պարագային դարձեալ երգեցող կը կոչուէր:

Երգեցողներու և երգադիրներու երեք զարգացումը կը ճանչցուին յոյն եկեղեցոյ ծիսական երգի եղափոխութեան ճամբուն վրայ: Ա. Սաբայական, Բ. Սթուտական և Գ. Խալաթ-յոյն զարգացումը:

Ա. Սաբայական զարգացումը. — Այս զարգացումը ծագելեցաւ Պաղեստինի համառուն վանքին մէջ, ուր կ'ընդունուէին նաև հայ, ասորի և ղպտի երգեցողներ, Կողմաս և Սովհան Դամասկացի (+ 749) երաժշտական այս զարգացին ոսկեդարը կը կրտսն: Իրենց յաջորդներէն յիշատակութեան արժանի են կրտսերն Սաբա, Պապիլոս և Արիստորուզոս:

Բ. Սթուտական զարգացումը. — Սթուտականներն ալ հուչակաւոր եղան: Սթուտականի վանքը — հաստատուած 463ին — շատ բարձրաձայն լինակ մը ունեցաւ մինչև պատերազմարաններու շրջանը (Ը. դար): Երբ Թէոդոր (+ 826) և իր եղբայրը Յովսէփ Թեաղոնիկեցի — երկուքն ալ Սթուտականի վանքին միաբաններ — կը տիրանան վանքին կառավարութեան, հոն կը հաստատեն ծիսական երգի զարգացումը, որուն նպատակը պիտի ըլլար վերականգնացնել մեծ երգեցողներու երջանիկ զարարչանքը: Այս զարգացին կը պարտինք Ս. Կոստան Նուիրուած παρακληταիներ, Թեօռա-ներ և սταυροθετοί-առ-ներ, երգային սեռեր, որոնց չենք հանդիպիր Կողմասի և Դամասկացոյ մեծ կանոններուն մէջ:

Գ. Խալաթ-յոյն զարգացումը. — Այս զարգացումը ևս չհիշատակուած միակ հայաձայններէ, որոնք ի դարձ գրուեցան մասնաւորապէս սարակինոսներու և նորմաններու կողմէ: Անիկա ունէր բազմաթիւ զարգացող ուրոնցմէ ամենէն նշանաւորն էր Սիրակուսայիւր: Զինք ներկայացնող կարեւորագոյն դէմքերն են Մեթոսիոս, Գէորգ, Միսթիքն Նիկողայոս, Արսէն և Ուրեստէս՝ մականաւանաւոր ճերմմառ, որ ԺԱ. դարու սկզբը ընծաւորութեան կ'ապրէր:

Երաժշտական այս երեք զարգացումներէն մեկի եկած են երգային սեռեր, որոնցմէ ամենէն նշանաւորներն են տրոպարիոս-ները, կանոնները և օրհնութիւնները:

Ամենատառ տարին է տրոպարիոս-ը, որ հետեւեալ կերպով ծագում առած է: Երգադիրներու կիրարկած չափական երկու զլիսաւոր գրութեանց — հաւասարափան կութիւն և համաչեղտութիւն — շնորհիւ կ'ունենանք քերթուած մը, որուն միւս տունները առանց դժուարութեան կը պատշաճին տրուած եղանակի մը: Այսպէս, Երմէս կը կոչուէր երգի այն տունը, որ միւսնէն ունէր կը պարտադրէր իր եղանակը և տրոպարիոս նոյն եղանակին յեթարկուող յաջորդ տունները, որոնք հետագային իրարմէ պիտի միանան ընդարձակ քերթուածի մը յօրինուածքին մէջ: Τροπαριον մը որ փոխանակ Երմէսի յարմարեալ կը ստանար առանձնապատուէ եղանակ՝ կը կոչուէր ἰδιώμελα, αὐτὸς μελα (= ուրոյն երգ):

Կանոնները օրհներգներու ամբողջութիւն մը կը ներկայացնէին, և կը ներշնչուէին Սուրբգրական Ինչ օրհնութիւններէն: Օրհնութիւն տիտղոսը վերապահուած էր Աստուածաշնչական այն հատուածներուն որոնք սաղմոսներու ձևով կ'երգուէին:

Բացի այս երեք սեռերէն զարգացան նաև ուրիշ ձևեր որոնցմէ ամենէն նշանաւորն է Κοντακιον-ը^{*)}: Անիկա յառաջ եկած է ասորական միսիկէ-էն, որ բանաստեղծական ճառի մը մէջ կը խտացնէր կատարուած տօնախմբութեան բովանդակ իմաստը, յայտնէր քայլ մը ևս յառաջ կ'երթան և երգով մը — κοντακιον — կուգին բացատրել տօնական օրուան նշանակութիւնը:

Այս սեռը մշակող ամենամեծ քերթողը եղած է Ս. Ռոմանոս, որ այս պատճառաւ նաև կոչուած է αχωντακιον-ներու բանաստեղծ: Իր մասին ոչինչ գիտենք: Հաւանաբար ծագումով ասորի էր որ իր կիանքին մեծագոյն մասը անցուցած էր Կ. Պոլսոյ մէջ Անատոս Ա. Կայսեր (491-518) և կամ Անատոս Բ.ի (713-719) օրով: Անիկա եղած է բանաստեղծ մը ամենաընտիր թոխիքով օժտուած, և ոչ միայն հաղարէ Լուեիի κοντακιον-ները գրած՝ այլ նաև ծնունդէն մինչև Զատիկ երգային այդ շրջանը զարգարած է վեհ ներշնչումով ներքոյ մեղեդիներով: (Շառ.)

ՊՍԱԿ ՎՐԴ. ԹՈՒՄ ԱՆԱՆ

^{*)} Այս բառը թերևս Κόντος (= գաւազան) բառէն ածանցուած է, քանի որ գաւազանի մը շուրջ կը փաթթուէր κοντακιον-ներն կրող մաշաւաթեայ զաւարը: